

Hartenbloed over hoogmoedige waarheidsclaim

– Evert van Vlastuin en Anton van Renssen –

Transparant 14.2 (april 2003) 22-25

[22] Geschiedschrijvers zijn op zoek naar de waarheid, maar de waarheidsclaim maakt onder historici veel kritische tongen los. Gespreksleider Ton van der Schans wilde tijdens de laatste VCH-jaarvergadering “hartenbloed” zien vloeien in het “gevecht van de geest” tussen de inleiders dr. Albert van der Zeijden, prof.dr. P.B.M. Blaas en prof. dr. A.Th. van Deursen. De jaarvergadering over ‘religie en nationale identiteit’ bewoog zich rond het proefschrift van Van der Zeijden over de negentiende eeuwse katholieke arts en geschiedschrijver Nuyens, dat vorig jaar het licht zag.

Nadenken over nationale identiteit is in. Vaak wordt bij de zoektocht naar de bakermat van die identiteit verwezen naar de totstandkoming van de Nederlandse natie in de negentiende eeuw. Het nationalisme dat toen opkwam zou die natie als het ware hebben ‘uitgevonden’. Voor het uitzoeken van wat nu precies de identiteit van die nieuwe natie was, werd het antwoord gezocht in de geschiedenis. ‘De eenheid van de Nederlandse natie zou liggen in het gezamenlijke verhaal dat over “Nederland” te vertellen viel’, vertelde Van der Zeijden in zijn lezing. ‘Blaas heeft in dit verband gewezen op een interessante ontwikkeling in de historiografie. Het komt er op neer dat ook in de geschiedverhalen over de Nederlanden meervoud werd vervangen door enkelvoud.’

Historici van allerlei richting deden mee aan die zoektocht naar het grote verhaal over het ontstaan van de Nederlandse natie. Ook de katholieke arts Nuyens. Dat deed hij onder andere in het meerdelig werk over *De geschiedenis van de Nederlandsche beroerten* en het eveneens meerdelige *Algemene geschiedenis des Nederlandschen volks*.

Nuyens

Een van de belangrijkste motieven in Nuyens’ werk is het betoog dat de identiteit van de Nederlandse natie zeker niet alleen maar protestants was. De Opstand tegen Spanje werd vaak gezien als geboorteur van die natie. ‘Het is pas in de negentiende eeuw dat religie en geschiedenis een machtig bondgenootschap aangingen, als samenbindend symbool voor het hele vaderland’, legde Van der Zeijden uit. ‘In de periode ervoor was die samenhang helemaal niet zo vanzelfsprekend. Het calvinisme was misschien een publieke religie, maar daarmee nog geen *nationale* religie. Voor het zover kon komen, moest het protestantisme eerst van zijn scherpe kantjes ontdaan worden. Het moest een soort nationaal protestantisme worden, dat voor (bijna) iedereen aanvaardbaar was als nationaal identificatiepunt. In de geschiedschrijving was het Robert Fruin die een dergelijke nationaalprotestante invulling aan de geschiedenis gaf. Want, vergis u niet: Fruin staat weliswaar te boek als de grote liberale geschiedschrijver. Maar met net zo veel recht zou je hem een protestante geschiedschrijver kunnen noemen. Fruin was een gelovig christen, niet minder gelovig dan een Groen van Prinsterer of een Nuyens.’

Ook Nuyens ging die kant op. In zijn hoofdwerk, *Geschiedenis der Nederlandsche beroerten in de zestiende eeuw*, behandelde hij [23] juist dat onderdeel dat als geboortuur van Nederland werd beschouwd. Van der Zeijden: ‘Als de katholieken er werkelijk bij wilden horen, dan moest dit beeld van de Nederlandse geschiedenis worden afgebroken.’ Het was de doelstelling van zijn boek.

Dat beeld was onder ander ontstaan door het boek van de Amerikaanse historicus John Lothrop Motley: *Rise of the Dutch Republic*, een in die tijd veel gelezen werk. Van der Zeijden: ‘Motley had een meeslepend epos geschreven over de strijd tussen goed en kwaad, van vrijheid en vooruitgang tegenover obscurantisme en tirannie, waarbij het katholicisme de kwade, onderdrukkende kracht vertegenwoordigde.’

Nadat hij het beeld van Motley van Nederland als een puur protestantse natie had afgebroken, begon Nuyens’ zijn eigen, deels katholieke, invulling van de nationale identiteit in te vullen. Van der Zeyden: ‘In dat proces werd ook hij één van die nationale geschiedschrijvers, die de geschiedenis gebruikte om zo de Nederlandse natie inhoud en substantie te geven door bepaalde elementen uit de geschiedenis te isoleren – in samenhang ook met zijn geloof. Nuyens nieuwe interpretatie van de geschiedenis, die voor hem ook een vaderlandse geschiedenis werd, kwam vooral naar voren tijdens de herdenking van het beleg en het ontzet van Leiden, zoals dat in 1874 gevierd werd. In een brochure over het ontzet van Leiden schreef Nuyens dat hij het met de uitgangspunten van de opstandelingen niet eens kon en mocht zijn. Maar tegelijk bewonderde hij de volharding en de “oud-hollandsche deugden” van mensen als de Leidse burgemeester Van der Werf. Ook Nuyens gaf daarmee een vaderlandse interpretatie aan de geschiedenis van de Nederlandse Opstand.’

Groen van Prinsterer

Dat Nuyens geen professioneel historicus maar huisarts en apotheker was, was voor Groen van Prinsterer een reden om diens werk niet echt serieus te nemen, bleek uit de lezing van professor Van Deursen. Iemand met zo’n afwijkende discipline zou nooit de tijd kunnen vinden voldoende en gedegen onderzoek te kunnen doen om goede geschiedschrijving te plegen.

Op zijn beurt gaf Groen op geheel eigen wijze invulling aan het natiebeprip. Zo ‘eigen’, dat Van Deursen moest concluderen: ‘Ook bij die natie kwam het naar wij zagen uiteindelijk niet op tellen aan. Groens natiebeprip is niet descriptief, maar normatief. Het lijkt mij een ongewoon gebruik van het woord. En als de duidelijkheid vraagt dat wij de betekenis van woorden niet willekeurig bepalen, maar ons houden aan de gangbare afspraken, dan is Groens singuliere hantering van het natiebeprip geen gelukkige gedachte geweest.’

Voordat Van Deursen tot deze conclusie kwam, verkende hij Groens denken over ‘religie en nationale identiteit’. Daarvoor ontleedde hij eerst Groens denken over wat hij onder ‘nationaal’ verstond en vervolgens onder ‘godsdienst’. ‘Over het karakter van die Nederlandse natie kan dus geen twijfel bestaan’, concludeerde Van Deursen over Groen. ‘Het is protestants, en dat mogen we nog wel nader sibeificeren als calvinistisch, want dat zal Groen ongetwijfeld bedoelen als hij spreekt van “de zuivere belijdenis der meest gewigtige waarheden”. Deze calvinisten vertonen het meest wezenlijke kenmerk van de natie. Andere Nederlanders kunnen dan misschien de landstaal wel vloeiend spreken, van onvervalst Teutoonse afkomst zijn, en palstaan voor vrijheid en verdraagzaamheid – ze missen het bepalende kenmerk van de Nederlandse natie. Wat ze zelf daarvoor in de plaats bezitten kan niet dienen als gelijkwaardige vervanging. “Zolang ik de [24] grondgedachte der Reformatie niet verloochen, kan ik, in vasthouding onze roomsche mede-christenen aan het ultramontanisme geene levensvoorwaarde onzer nationaliteit zien”, citeerde Van Deursen het proefschrift van Van der Zeijden. ‘Dat moeten wij dan zo opvatten, dat de Nederlandse natie protestant is, gelijk de Belgische en de Franse volgens Groen katholiek zijn. Katholieken worden geacht het vaderland te beminnen, maar tot de natie behoren ze niet. Daar is ook niets aan te veranderen. De natie is een realiteit die zich gevormd heeft in het verleden. Ze is het product van de geschiedenis.’

Bij Groen wordt de natie dan ook niet bepaald doordat mensen zich ertoe verbonden voelen. Kwantiteit is niet van belang. ‘Ze is niet een bron van trots, maar eerder een

opgelegde verplichting – een roeping, die in het heden waargemaakt moet worden’, gaf Van Deursen Groen weer: ‘Als er veel mensen zijn die zich deelgenoot van deze natie voelen, zoveel te beter. Maar het bestaan van de natie is van hun aantal niet afhankelijk.’

‘Als we dan de rekening opmaken, kunnen wij dus zeggen dat Nederland een protestantse natie is, en dat het Nederlandse verleden dat ook onomstotelijk uitwijst’, aldus Van Deursen. ‘Dat moet dus de boodschap van de Nederlandse geschiedenis zijn. Dat maakt het niet waarschijnlijk, dat bijvoorbeeld liberalen en katholieken een zuiver beeld van de vaderlandse geschiedenis zullen kunnen geven. Groen heeft dat ook met nadruk verklaard, ten opzichte van het toen politiek dominante liberalisme. Dat is volgens hem anti-nationaal, juist omdat het een verkeerde voorstelling biedt van het Nederlandse verleden. Hij neemt dat vooral waar in het lager onderwijs. Op de scholen verwringen liberalen de geschiedenis naar hun eigen opvattingen door bijvoorbeeld het verhaal van de Opstand tegen Spanje te herschrijven als ging het toen om een strijd voor politieke rechten, zodat men ‘de geloofshelden van vroeger eeuw in liberalen en revolutiemannen van onze dagen herschept.’

Nationaal-liberale variant

Katholieken en liberalen mochten dan volgens Groen wel geen zuiver beeld van de vaderlandse geschiedenis kunnen geven, hun visie erop is uiteindelijk wel dominant geworden. Prof. dr. P. Blaas ging in zijn lezing op de stelling in van Van der Zeijdens proefschrift ‘dat tot nu toe bij nationale identiteit te uitsluitend gedacht wordt aan de nationaal-liberale variant daarvan, waarbij katholieken vooral als stoorzender worden gezien.’ Dat deed hij aan de hand van correspondentie tussen Fruin en Nuyens om er ‘de kern van de liberale variant van identiteit’ in te vinden.

De correspondentie vond zijn aanleiding in Fruins bespreking van Nuyens’ werk. Dat was kritisch, maar niet onwelwillend. Waarom niet? Blaas: ‘Het was het “oogpunt” dat de schrijver erop nahield. Het ging om een andere voorstelling van zaken wat betreft onze Opstand, het ging om een andere “representatie”, zouden we tegenwoordig zeggen} Je diende als historicus kennis te nemen van het standpunt, het oogpunt van andersdenkenden. Je diende je voordeel ermee te doen. Pas zo in voortdurende confrontatie met de standpunten en voorstellingen van de andere partij kon men de waarheid enigszins achterhalen. Voor de werkwijze – zo kenmerkend voor Fruins gehele oeuvre – verwees hij telkens weer naar Mills *On Liberty* van 1859. (...) ‘Een katholiek, protestant of liberaal kijken nu eenmaal anders naar het verleden, dat is onontkoombaar, al dient voor alle drie het vetorecht van de bronnen op te gaan.’ Dat nam niet weg dat Fruin kritiek had op Nuyens overdrijvingen van verwijten jegens anderen en de vaak beschuldigende toon waarop hij schreef.

‘Waarin lag nu de essentie van de Nederlandse identiteit volgens liberalen en met name bij Fruin?’, vroeg Blaas. ‘Eenmaal schreef Fruin samen met de econoom Vissering een bijdrage over het Nederlandse volkskarakter. Daarin lag het accent op werkzaamheid, bejaardheid, maar vooral op vrijheidszin en tolerantie ten aanzien van andersdenkenden.’ Het sluiten van compromissen was daarvan een van de praktische gevolgen. Dat gold voor Fruin bijvoorbeeld in de Schoolstrijd die in de jaren zeventig was losgebarsten, waarin hij het subsidiëren van bijzonder onderwijs rechtvaardigde.

Niet dat Fruin religie uitsloot als hij over de Nederlandse identiteit sprak, maar dan sprak hij wel over religie in algemene zin als over een religieus besef of gevoel. Wat hij in zijn opvatting over identiteit wel uitsloot, was de mening dat ‘bepaalde kerkgenootschappelijke richtingen, die het alleenrecht op de waarheid of het vaderlandschap claimden’, aldus Blaas. ‘Religieus dogmatisme of fanatisme was vreemd aan ons volkskarakter. Hij dacht daarbij aan het sterk opkomend rooms-katholieke ultramontanisme of een calvinistisch dogmatisme, dat claimde dat de gereformeerden bij uitstek het ware volk van Nederland representeerden.’

Er was volgens Blaas dan ook wel degelijk een grens in Fruins bereidheid compromissen te sluiten. In een brief aan Nuyens van 12 mei 1868 schreef hij: ‘... ten opzichte der politieke beginsels is tusschen liberalen en ultramontanen een onverzoenbaar verschil en om die reden is samenwerking onnatuurlijk en ongewenscht...’. Blaas: ‘De Encycliek Quanta Cura, de Syllabus errorum van 1864 en het bisschoppelijk mandement van 1868 over het onderwijs hadden voor Fruin de onverzoenlijkheid tussen katholicisme en liberalisme duidelijk gemaakt.’

[25] ‘Een echte liberale lezing’, zei de blozende Van der Zeijden, na afloop van Blaas’ voordracht waarin de negentiende-eeuwse liberale historicus Robert Fruin een centrale plaats had. ‘Met alle goeie en slechte kanten van de liberalen. Naast een gedegen bronnenonderzoek is er alle ruimte voor discussie. Ik heb bewondering voor het werk van Fruin, maar hij ziet zich uiteindelijk meer als scheidsrechter dan als partij. Net als Fmin wil Blaas kennismaken van de uitersten in de strijd en er dan tussenin gaan staan.’

Blaas gaf toe inderdaad moeite te hebben met ‘elke claim op de absolute waarheid’. ‘Dat is angstig. Uit politieke overwegingen heeft Fruin nooit partij gekozen in de kwesties tussen de katholieken en de protestant over bijvoorbeeld de feestdagen. Hij ging niet verder dan recht doen aan de godsdienst, Door het beschrijven van actie en tegenreactie probeerde hij zo dicht mogelijk bij de waarheid te komen.’

Van der Zeijden: ‘Dat Fruin de katholieken en protestanten zoveel mogelijk bij elkaar wilde houden, vind ik trouwens ook weer de sympathieke kant van de liberalen.’

Roeping

Van der Zeijden deed in de discussie diverse pogingen om zich helemaal te identificeren met de VCH. ‘Wij confessionelen’, zei hij enkele keren, tegenover de volgens hem liberale Fruinnavolger prof.dr. P.B.M. Blaas. Het lag voor de hand dat Van der Zeijden zich vanuit zijn verknochtheid aan de Noord-Hollandse plattelandsarts Nuyens niet zo kon vinden in het beeld dat Van Deursen van Groen opriep. ‘Voor Groen zijn de katholieken wel goede vaderlanders, maar zullen ze nooit deel uitmaken van de kern van de natie. Want die is protestants.’

Volgens Van Deursen is Groens natiebegrif inderdaad niet beschrijvend, maar normatief. ‘Het percentage protestanten in de natie doet er voor Groen niet toe als hij zegt dat het de roeping van het Nederlandse volk is om calvinist te zijn. Die kant is Nederland in de geschiedenis volgens hem op gegaan. Groen begint zijn *Handboek* niet voor niets in 1517. Het beginjaar van de Hervorming is geen jaar uit de geschiedenis van Nederland, maar uit de kerkgeschiedenis?’

Van der Zeijden: ‘Zo’n normatief natiebegrif is best zinvol, maar er moet toch wel enige relatie met de werkelijkheid zijn. Een katholiek historicus heeft eens naar voren gebracht dat het Nederlandse volksleven werd gekenmerkt door allerlei katholieke feesten, zoals Sint-Nicolaas en Kerstmis. En ook als we niet al te cijfermatig te werk gaan, kunnen we dan nog van een protestantse natie spreken als de protestanten onder de vijf procent komen en de moslims de grootste groep uitmaken?’

Van Deursen: ‘Groen wilde zich in dat debat niet mengen, omdat het volgens hem een discussie zonder eind was. Ik geloof best dat er een manier was om aan te tonen dat het Nederlandse volksleven werd gedomineerd door feesten met een rooms-katholieke wortel. Welnu, als dat het hoogste is wat de mens gegeven is, dan kom je er niet uit. Tenzij het één hoger is dan het andere. En zo zag Groen het ook.’

Dat Groen wel een waarheidsclaim doet, is geen onbescheidenheid, stelt Van Deursen. ‘Als je meent te weten wat waar is, is het geen hoogmoed als je ervoor uitkomt. Zeker als je vindt dat die waarheid je gegeven is. Maar dit is geen historische discussie. Het gaat over de wortels van je levensbeschouwing.’

Die wortels van de levensbeschouwing zijn 'niet vatbaar voor wetenschappelijke discussie', aldus Van Deursen. 'De christen-historicus gelooft in Gods hand in de geschiedenis als elk gelovige gelooft dat eten en drinken uit de vaderlijke hand van God is en er daarom voor bidt en dankt. Dat heeft alleen zin voor wie het gelooft. Op die manier kun je Gods hand in de geschiedenis ook niet bewijzen.'

Van der Zeijden noemde het gesprek over Gods hand in de geschiedenis een interessant punt'. 'Maar het wordt vaak alleen gebruikt als de natuurkrachten ons te boven gaan. Fruin geloofde ook in Gods hand, maar Wilde de werking daarvan niet tot enkel punten beperken. Daar school voor hem de hoogmoed.'

Blaas: Twin heeft zich er bewust voor gewacht God in de geschiedenis aan te wijzen. Dat zie ik als een vorm van bescheidenheid. De wetenschap kan zich daar niet over uitlaten. Het uit elkaar houden van geloof en wetenschap is de grote verdienste van Fruin geweest.'

Aan het eind van de discussie wilde gespreksleider drs. Ton van der Schans nog weten wat volgens Groen de roeping van het Franse volk zou zijn geweest. Van Deursen: Nederland is een gezegende natie, meer dan de Franse. Maar misschien geldt ook voor de Fransen dat ze volgens Groen eigenlijk calvinistisch behoren te zijn.' Van der Schans: 'Ik ben dan wel benieuwd naar het lot van de Chinezen. Maar zou Groen wel een geschiedenis van Latijns-Amerika hebben kunnen schrijven?' Van Deursen: 'Als goed historicus kun je over alles schrijven.'

© E. van Vlastuin, A. van Renssen & *Transparant* (2003) €K

Dit artikel is OCR gescand en kan daarom kleine tiepvaudjez bevatten